

Jİ HERÊMA BEHDÎNANÊ HELBESTKAREKÎ PIRZIMAN: SEYFİYÊ ŞOŞÎ¹

A Multilingual Poet of the Behdinan Zone: Seyfiyê Şoşî

Müslîh SEZER²

KURTE

Seyfiyê Şoşî, di nîva dawîn a sedsala XVIIIan û nîva pêşîn a sedsala XIXan de li herêma Behdînan jiyaye. (1750?-1821?) Malbata Seyfi li vê derdorê bi terîqeta Xelwetî û Qadiriyê namdar bûye, temenê wî jî di nav vê kevneşopiyê de derbas bûye. Seyfî helbestvanekî mutesewif ê edebiyata Kurdî ya klasîk e. Wî rêbazên edebiyata klasîk di helbestên xwe de bi kar anîne.

Kurd, gelekî xweyî pirçand e, ji pejirandina Îslamiyetê heta îro Kurd ketine nav çandekî dewlemend. Bi taybetî ev xusûsiyet ji erdnîgariyê tê. Cihê ku Kurd tê de dijîn (Kurdîstan) navenda rojhilatê ye û mabeyna sê gelên Misilman ên mezin de cihê xwe girtiye. Piştê Peymana Qesra Şîrînê, Kurd hem ji erdnîgariya xwe ve hem jî li siyaseta xwe ve bûne du şeq û piştê şerê cihanê yê yekem jî bûne çar perçe. Kurdên Başûr di bin bandora çanda Ereban, yên Rojhilat di bin bandora Farisan û yên Bakur jî di bin bandora çanda Tirkan de mane. Vê rewşê kesayetiyeke pirçandî û pirzimanî daye nivîskar û şa'îrên Kurd.

Perçekirina erdnîgariya Kurdan, ji aliyê siyasî ve herçendê şert û mercên neyinî bi xwe re anî bin jî, ji terefê çand û ramanê ve dewlemendiyek daye çand û edebiyata Kurdan. Seyfiyê Şoşî jî weke Kurdekî pir ziman û xwedî çandekî piralî bi Kurdî, Erebi û Farisî helbest nivîsîne û di vê kevneşopiyê de cîyekî girîng hilgirtiye.

Peyvên Sereke: Seyfiyê Şoşî, diwançe, Qadirîti, helbesta Kurdî ya klasîk

-
- 1 Ev gotar ji teza me ya masterê ya neçapbûyî ya bi navê “Diwançeya Seyfiyê Şoşî” hatiye derêxistin.
 - 2 Lêkolîner, mamosteyê zimanê tirkî, muslihsezer@hotmail.com

ÖZET

Seyfi-yê Şoşî, XVIII. yüzyılın sonu ile XIX. yüzyılın ilk yarısında Behdînan bölgesinde yaşamıştır (1750?-1821?). Onun ailesi bu bölgede Halvetî ve Kadîrî tarikatlarından dolayı tanınan bir ailedir. O da ailesinin diğer fertleri gibi bu geleneğin içinde yetişmiştir. Seyfi-yê Şoşî mutasavvîf bir şair olarak klasik şiirin kuralları dahilinde şiirlerini yazmıştır.

Kürtler çok kültürlü bir millettir, İslamiyet'î kabul ettikleri dönemden bugüne, zengin bir kültür ortamı içerisinde yer almışlardır. Bu hususiyetleri özellikle içerisinde buldukları coğrafyadan kaynaklanmaktadır. Kürtlerin yaşadıkları bölgeler (Kürdistan) Ortadoğunun merkezidir ve üç büyük Müslüman halk arasında yer almaktadır. Kasr-ı Şîrin Antlaşmasından sonra Kürtler hem coğrafik olarak hem de siyasi olarak ikiye bölünmüşler ve I. Dünya Savaşından sonra da coğrafik olarak dört parçaya ayrılmışlardır. Güneydeki Kürtler (Federal Kürdistan ve Rojava Kürtleri), Arap kültürünün tesirinde, Doğu Kürtleri (İran'daki Kürdistan Eyaleti) Fars kültürü tesirinde ve Kuzey Kürtleri (Türkiye' de yaşayan Kürtler), Türk kültürünün tesiri altında kalmışlardır. Bu durum Kürt yazar ve şairlerin çok kültürlü birer şahsiyet olarak yetişmelerine etki etmiştir.

Kürt coğrafyasının parçalanması her ne kadar beraberinde olumsuz şartlar getirmişse de, kültür ve düşünce itibariyle Kürtlerin kültür ve edebiyat dünyasına bir zenginlik katmıştır. Seyfi-yê Şoşî de, çok kültürlü ve çok dilli bir şahsiyet olarak Kürtçe, Farsça ve Arapça klasik tarzda şiirler yazmış ve bu kültür içerisinde önemli bir yer edinmiştir.

Anahtar Kelimeler: Seyfi-yê Şoşî, divançe, Kadîrilik, klasik Kürt şiiri

ABSTRACT

Seyfi-yê Şoşî lived in the last half of the 18th century and in the first half of the 19th century (1750?-1821?). His family was well-known by Xelwetî and Kadîrî tarîq, a religious path. So he passed his life as a member of that path. In addition to this, he was a sufic poet of classic literature. He used the patterns of this literature in his poems.

Kurds are a multicultural nation and they have lived in a very rich cultural environment after converting to Islam up to now. This character originates from the geography they dwell in. The region where Kurds live (Kurdistan) is located in the middle of Middle East and among three great Moslim nations. Kurds were divided into two different fractions geographically and politically after the Qasr-e Shirin Agreement and they were divided into four parts geographically after the First World War as well. Therefore, Southern

Kurds have been affected by the culture of Arabs, Eastern Kurds by the Iranians and the Northern Kurds were affected by the culture of Turks. This case has caused Kurdish poets and writers to be multicharactered and multilingual.

Although multidivision of Kurds' geography has caused some negative cases in terms of politics and geography, in the same time it provides a wealth for their culture and literature heritage. One of those poets who are multicultured and multilingual is Seyfîyê Şoşî. He wrote Kurdish, Arabic and Persian poems, thus he got a crucial position throughout this tradition.

Key Words: Seyfîyê Şoşî, dîwan, Qadirî Path, classic poetry of Kurdish

PÊŞGOTIN

Sedsala XVIII. û XIX. hem ji bo cîhanê hem ji bo gelên rojhilata navîn, bi taybetî jî ji bo gelê Kurd sedsaleke gelekî girîng e. Di vê sedsalê de vegûherînên mezin dest pê kirine û di dawiyê de jî tabloyên balkêş derketine pêş. Her çend şopên van vegûherînan di nav helbestên şaîran de bi eşkereyî neyên dîtin jî, tesîra wan li ser şaîran gelekî maye. Şer û gengeşî û têkiliyên civakî; hest, raman û hizra mirovan a tesewîfî di nav helbestan de bi şiklekî edebî û hunerî hatine beyankirin. Seyfî jî yek ji wan şaîrên girîng yê wê serdemê ye û girêdayê terîqeta Qadirîyê ye, têgehên termînolojiya Qadirîyê (têgehên tesewîfî û navdarên wê terîqetê) di helbestên xwe de bi kar anîne.

Seyfîyê Şoşî di sedsala XIX. de jiyaye û helbestvanekî mutesewîf ê herêma Behdînan e. Heta demeke nêzik jî aliyê cîhana Kurdolojiyê ve nehatiye naskirin. Mixabin der barê jîyan û berhemên wî de zêde me'lûmat nînin. Pêzanînen der barê wî de jî bi gelemperî, ji helbestên wî hatine derxistin.

Seyfîyê Şoşî destnivîseke hêja bi şeweya mecmu'eyê (keşkûl) nivîsiye û ew heta roja îro hatiye. Di nav wê destnivîsê de cure cure helbest û berhem hene û ev destnivîs gencîneyeke edebiyata Kurdî ya klasîk e. Seyfîyê Şoşî ev destnivîs di navbeyna salên 1780-1786an de nivîsiye. Ev berhem cara yekem bi xebata Tehsîn Îbrahîm Doskî û Muhsîn Îbrahîm Doskî derketiye meydanê û Şoşî bi vê awayê hatiye naskirin.

Herêma ku Seyfîyê Şoşî tê de jiyaye, jî aliyê edebiyata Kurdî ve herêmeke girîng e û gelek helbestvan û edebiyatnas di nav xwe de derêxistine. Zanyar û dîplomatê Ingilîz Rlaîrd dibêje ku paytexta mîrîtiya Behdînanê Amêdiye, "mifteya Kurdîstanê" ye.³ Behdînan jî layê terkîba dîni û millî ve, jî mîrektiyên

3 Layard R. H. "Nineveh and its Remains", Vol. 1-2, L., 1850, vgz. Celîlê Celîl-Lazarev, Kürt

din dewlêmenttir bûye. Di nav sînorên vê mîrgehê de jîbîlê kurdên Misilman, Kurdên Êzîdî, Asurî, Ermenî, Musewî û gelê din hebûne.⁴

Amêdiye her demekî bi medrese û kutubxaneyên xwe ve namdar bûye û di van dezgehên de edebiyateke xurt li vê deverê derketiye meydanê. Weke serdema klasîkan, serdema modern de jî hem helbestvan û hem jî edebiyatnas û munekîdên hêja ji vê herêmê derketine. Herweke Sadiq Bahaeddîn Amidî (1918-1982), di derbarê edebiyata Kurdî de lêkolîn û lêgerînan kirine û zanyarekî edebiyatê yê hêja ye. *Xebatên xwe li ser edebiyata Kurdî ya pêşveçûyî bi zaravayê Kurmancî kiriyê û xebata xwe ya bi navê Hozanvanê Kurd de cih daye 19 helbestvanên Kurd ên bi zaravayê kurmancî nivîsîne.*⁵

Amêdiye bi medrese (Medreseya Amêdiyê, Medreseya Qubehanê), kutubxane û camiyên xwe ve warê zanyaran e. Gelek zana, mela, hunermend û helbestkar ji vê deverê derketine. Bi taybetî di edebiyata Kurdî ya klasîk de mîrîtiya Amêdiyê/Behdînanê helbestkarên hêja û bi nav û deng derêxistine. Ew jî ev in: Xalid Axayê Zêbarî (sedsala XVII), Mela Mensûrê Girgaşî (sedsala XVIII), Bekir Begê Erizî (sedsala XVIII-XIX), Seyfiyê Şoşî (sedsala XVIII-XIX), Mihemed Teyyar Paşayê Amêdiyê (sedsala XVIII-XIX/1785-1818), Şêx Nûreddînê Birîfkanî (sedsala XIX/1791-1851), Macîn (sedsala XVIII), Mîna (sedsala XVIII), Sadiq (sedsala XVIII), Mela Remezan Ebbasî (sedsala XVII)⁶, Şêx Şemseddînê Qutbê Exlatî (1588-1674), Tahayê Mayî (1843-1919), Xakiyê Akreyî (1850/1851-1890/1891), Şêx Ebdusselam Barzanî (k.d. 1886?), Husniyê Bamernî (1868-1918), Mela Muhammed Emîn Berçî (sedsala XIX-XX), Muhammed Zêbarî, Sadiq Amêdî (sedsala XVIII), Hozanvan Biharî, Siltan Murad, Qanter, Mela Xelîlê Sîrnî.⁷

A. JIYAN Û BERHEMÊN SEYFIYÊ ŞOŞÎ

1. Jiyana Wî

Çawa ku di kunyeya wî de jî derbas dibe, Seyfiyê Şoşî, xelkê Şoşê ye. Şoşê gundekî girêdayî navçeya Akrê ye. Akrê bajarekî tarîxî ye û îro li ser Duhokê ye. Ev dever wekî herêm dikeve nav herêma Behdînan ku di serdema mîrektiyan de bajarê Amêdiyê navenda vê herêmê bû. Cihê jîdayîkbûna Seyfî ev gund e. Lê belê

Siyaset Tarihi, Pêrî Yay. İstanbul 1998, r. 9.

4 Celîlê Celîl-Lazarev, h.b., r. 9

5 Rohat Alakom, *Kürdoloji Biliminin 200 Yıllık Geçmişi (1787-1987)*, Weşanên Deng, İstanbul 1991, r. 170.

6 Abdurrahman Adak, *Destpêka Edebiyata Kurdî ya Klasik*, Weşanên Nûbiharê, Stenbol 2013, r. 188.

7 Warîn Dilşad Salih, *Bekir Begê Erzî (Jiyan û Berhem)*, Zanîngeha Mardîn Artukluyê, Enstîtuya Zimanên Zindî,

Şaxa Makezanîsta Ziman û Çanda Kurdî, Teza Neçapkirî, Mardîn 2015, r. 25-44.

dîroka jidayikbûna wî ne diyar e. Her çiqas roj û sala jidayikbûna wî ne diyar e jî, ji hin emareyan eşkere dibe ku ew li nîva duduyê ji sedsala diwazdehê û nîva yekê ji sedsala sêzdehê mişextî (beranberê sedsala 18 û 19an a zayînî) de jiyaye.⁸

Emareya herî girîng ku ji bo diyarkirina vê serdemê ji me re dibe alîkar, hin tarîx in ku di mecmû'eya wî de cih digrin. Di vê mecmû'eya ku Seyfî tê de cur bi cur helbest û pexşan bi destxetî nivîsîne de, bi goreyê van dîrokan me sala jidayikbûn û wefata wî bi texmînî nivîsiye. Hin ji van berhemên ku tê de tarîx hatine nivîsîn ev in: Di dawiya dîwana Qasimê Tebrîzî dîroka “fî sene 1195/1781”, li dawiya *Seyfu'l-Milûk* û *Bedî'u'l-Cemâlê* de dîroka “roja çarşembê 13 Zillhice 1201k / 25 Îlon 1787 z.”, li dawiya Hikayeta Şêxê Sen'an de dîroka “20 Zillhice 1201çarşemb / 2 Çiriya Pêşiyê 1787 z.” hatiye. Ev dîrok jî nişan didin ku wî destxeta xwe di mabeyna salên 1781 û 1787ê de nivîsiye.⁹

Di helbesteke xwe ya Farişî de jî bi hesabê ebcedê vê dîrokê nişan dika û em jî êdî texmîn dikin ka Seyfî çi wextî jiyaye.

تمامیت نوشتنم ختم کتاب بتوفیق خداوند جهان تاب

[*Min nivîsîna pirtûkê bi dawî kir*

Bi piştgiriya Xwedê ku cîhan (bi nûra xwe) ronî kiriye]

(HF, X 2/1)

یکی روز از ربیع الأولی بمانده بود او ماه را بحجاب

(*Rojekê ji rebî'ûl-ewwelê*

Ew dişibe heyva li pişt perdê)

(HF, X 2/16)

تمامیت به پنجشنبه علی ال که کم یک روز ماه آی ز نقاب

Roja pêncşembê serê sibê ew (pirtûk/helbest) bi dawî bû

Ku derketina mehê ji niqabê rojek kê mabu (yenî 29 nehê mehê de)

(HF, X 2/17)

حساب من ز هجرت سنهء بود که هشت کم بود از ترقیم عرّا

Hesêbkirina min ji hicretê sal bû

Ku heşt kê mabu ji jimartekirina gerrâ¹⁰

(HF, X 2/18)¹¹

8 Tehsîn İbrahim Doskî & Muhsin İbrahim Doskî, *Helbestvan Seyfîyê Şoşî û Berhemên Wî*, Weşanên Kovara Metîn, Çapa 1., Dihok, 1999, r. 9.

9 B.n., r. 9.

10 Sipêdeya pêncşemba 1ê Rebî'ûl-ewwela 1195 (1780).

11 Müslîh Sezer, *Dîwançeyaya Seyfîyê Şoşî*, Zanîngeha Mardîn Artukluyê, Enstîtuya Zimanên Zindî,

Ev dîroka ku Seyfiyê Şoşî di beyta vê helbesta Farisî de dide (1195/1780) emareyeke girîng e. Ji dîroka destnivîsa wî aşîkar dibe ku wî ew berhem îê meha Rebî'ül-ewwelê, di sala 1195ê / 1780ê de nivîsiye û tamam kiriye. Ev dîroka bi hesêbkirina ebcedê hatî, ji bo aşkrebûna ku çi wextê jiyaye, hinek me'lûmatan dide me.

Emareyeke din a ku serdema jiyana Seyfiyê Şoşî bide eşkerakirin jî ew e ku, Tehsîn Îbrahim Doskî ji dîroknivîsê Mûsilî Muhemmed Emîn el-'Umerî veguhastiye ku ew di berhema xwe de behsa Şêx Yûnisê Şoşî (babê Seyfiyê Şoşî) dike û pesnên wî dide. El-Umerî wiha dibêje: *"Di sala 1181/1777ê de min ew dîtibû û piştî hingê bi demekê ew çûbû li ber dilovaniya Xwedê. Birayê wî Şêx Ebdullah li cihê wî bûbû şêx."*¹² Ev agahî ji encama ku ji helbestên wî derdikeve piştrast dike.

Delîleke di jî ew e ku kurekî Seyfiyê Şoşî, bi navê Şêx Yûnis hebûye û di sala 1280ê mişextî / 1863 zayînî, di meha recebê de wefat kiriye. Hemdemê Şêx Nureddînê Birîfkanî¹³ bûye û Şêx Nureddîn ji wî re name şandiyê û peywendiyên devera Behdînan tê de hatibûne tomarkirin.¹⁴

Ji van emareyan tevan eşkere dibe ku ew di sedsala 18ê zayînî de hatiye dinyayê û di sedsala 19ê de jî wefat kiriye. Eger wî di sala 1780yî de dest bi nivîsîna helbestên xwe kiribûbe, bi texmînî ew dê di derdora 30 salî de be; jî vê jî sala jidayikbûna Seyfi dikeve beranberê sala 1750yî. Destnivîsa Şair Xerîb (Muhemmed Teyyar Paşayê Amêdî) ku di sala 1237/1821ê de hatiye nivîsîn; tê de du helbestên Seyfi jî hene, der heqê serdema dawî ya Seyfi de hizrekê dide mirov. Lewra ev destnivîs piştî sala jidayikbûna wî ya texmînî bi heftê salî hatiye nivîsîn ku ev jî dawîya temenê wî nîşan dide. Her wiha ji hebûna helbestên wî di vê destnivîsê de tê famkirin ku di sala destnivîs hatiye nivîsîn de, Seyfi êdî şairekî navdar e. Lê belê dibe ku heta van salan li heyatê jî mabibe.¹⁵

Seyfiyê Şoşî, şêxekî navdar ê gundê Şoşê bûye. Şêxên Şoşê, di terîqetê de bi malbatî namdar bûne. Ji dema bapîrê wî Şêx Evdirrehman ve ketine terîqetê û bi wî, di devera xwe de hatine naskirin. Wan, binemala xwe gehandine malbata mamê pêxember, 'Ebbasê kurê 'Ebdulmutelîb. Ev malbat îro jî di wê deverê de bi nasnavê 'Ebbasî tene naskirin.¹⁶ Di derbarê şecera vê malbatê de, Hemze Tahirê Şoşî di *Gulzarê* de van malumatan dide:

12 Muhemmed Emîn el-'Umerî, *Menhelu'l-Ewliya*, 2/211-212, vgz. Doskî, Seyfiyê Şoşî, r. 11.

13 Şêx Nureddînê Birîfkanî, di sala 1205/1795ê de li gundê Birîfkanê hatiye dinyayê û dîsa li vî gundê de, di sala 1268/1851ê de koça dawî kiriye. (Adak, h.b.r. 323; Ebdurreqîb Yûsif, *Dîwana Kurmancî*, weşanên Diwan, Stenbol 2012; Şêx Memdûhê Birîfkanî, *Dîwan/Lalesîn* (amd. Zahid Birîfkanî), weşanên Apec, Stockholm 1997).

14 Doskî, *Seyfiyê Şoşî*, r.8-9.

15 Besam Mistefa, *Seyfiyê Şoşî: Jiyana, Berhem û Helbestên Wî*, Hawara nû, j. 25-26, Rêbendan-Reşemeh Hewlêr 2007.

16 Doskî, *Seyfiyê Şoşî*, r. 7.

“Tahir kurê Muhemmed kurê Tahir kurê Şêx Islamî kurê ‘Ebdurrehman kurê ‘Ebdullayî kurê Şêx Yûnis kurê şêx Ebdirrehmanê Şoşî ye. Ji binemala Şêx Şemseddînê kurê Şêx Izzeddînê Qûtbî, ewê jiyayî di navbera çerxê neh û dehê koçî da (sedsala 9 û 10em/14 û 15 z.) bînemala wan digehit Fedlê kurê ‘Ebbas, mamê pêxemberî.”¹⁷

Goreyê navên ku helbest û destnivîsa wî derbasbûyî, Ebdulletîf (Seyfî) kurê Şêx Yunisê Şoşî ye û ji vê zêdetir der barê xelesa şecera wî de malûmat nînin. Şêx Tahirê Şoşî dibêje ku xanûmanên gundên wan ji binemalekê ne û ji ber vê yekê jî şecera xwe digehînin Ebbasê mamê pêxember. Şêx Tahir çend navên bab-bapîrên xwe dide, lê belê xelesa şecera wan bi tevahî nayê zanîn û Seyfîyê Şoşî jî tenê em navê babê wî dizanin.

2. Berhemên Wî

Di edebiyata Kurdî ya klasîk de, teşeyên helbestê di sê cure berhemên de kom dibin: dîwan, mecmû’e û mesnewî. Seyfîyê Şoşî, ji xwe re mecmû’eyek amade kiriye û helbestên xwe jî di nav wê de berbelav nivîsandine û piştî salan helbestên wî jî vê berhemê hatine komkirin.

2.1. Mecmu’e

Seyfî xweyî destnivîsekê ye (mecmu’e) û ev destnivîs di navbera salên 1780/1786ê de hatiye nivîsîn. Tê de helbestên cuda cuda hene. Helbestên xwe jî, digel van helbestên cuda nivîsine. Di vê destnivîsê de helbestên wî yên Kurdî, Erebi û Farisî hene. Destnivîs dema dihatin qedandin mûstensîxan navê xwe û dîroka temamkirina destxeta xwe di dawiyê de dinivîsîn. Ebdulletîfê kurê Şêx Yûnisê Şoşî, ku bavê wî di nav xelkê deverê de, mirovekî zana û qedirbilind bûye¹⁸ di dawiya destxetê de wiha nivîsiye:

بدست حقير عبد اللطيف بن شيخ يونس الشوشى

Bê-destê heqîr ‘Ebdulletîf bin şêx Yunis el-Şoşî” û li tenîstê jî wuha nivîsiye:

قد وقف عبد اللطيف هذا الكتاب وقفا عاما على المحتاجين الأولى فالأولى

*Qed weqefe ‘Ebdullatîf hazâ'l-kitâbu'l weqfen ‘âmmen ‘elâ'l-muhtâcîne'l-ewlâ fe'l-ewlâ.*¹⁹

Bi danezanîna Tehsîn Îbrahîm Doskî, di wê mecmû’eyê de hejmareke mezin helbest û berhemên cuda cuda yên Kurdî, Farisî û Erebi hene. Ji ber ku baş

17 Tahirê Şoşî, *Gulzar*, Weşanên Yekitiya Nivîsarên Kurd, Dihok 2012, r. 18.

18 Tehsîn İbrahîm Doskî, “Seyfîyê Şoşî û Pênasîneke Kurt”, Nûbihar, j. 66/67, Îlon/Çiriya Pêşîn 1998, r. 28.

19 Doskî, *Seyfîyê Şoşî*, r. 14.

nehatiye parastin hinek cihan rûpelên wî jê ketine û 243 rûpel tê de mane. Di vê mecmû'eyê de, sûreya el-Muzemmil, dîwana Qasimê Tebrîzî ya Farisî, hindek şî'rên Melayê Cizîrî, Feqiyê Teyran, Mela Huseynê Bateyî, Şemsê Tebrîzî, Xosrûyê Pehlewî, mesnewiya Siyahpoş "Seyf'ul Milûk û Bedî'ul Cemal", mesnewiya Ferîdûddînê 'Ettar a bi navê "Mentîqut-Teyr", hikayeta Şêxê Sen'an ewa ku beşek ji mesnewiya Ferîdûddînê 'Ettar e û çend şî'rên Celaleddînê Rûmî û hindek şî'rên Farisî yên Mela Camî hatine nivîsîn. Ev mecmû'e niha li Bexdayê li pirtûkxaneyekê de qeydkirî ye.²⁰

2.2. Dîwançe

Bi giştî tê pejirandin ku peyva "dîwanê" bi 'eslê xwe Farisî ye û derbasî Erebi bûye û ji wê jî derbasî zimanên din bûye. Bi wateya xwe, koma nivîsan û yan jî mirovan e. Şa'îran, bi taybetî dîwanên xwe, di kemaliya 'umrê xwe de amade kirine. Hinekan jî derfet nedîtine ku helbestên xwe di dîwanekê de kom bikin û piştê wan, helbestên wan wekê dîwanekê hatine komkirin.

"Dîwanên ku bi hemû herfên elîfbêya Erebi di wan de helbest hatibine kom kirin û teşeyên nezmê jî li gorî vê rêzê cih girtibin, dîwana muretteb (dîwana tertîbkirî) tê gotin." Dîwana muretteb pêwîst e, helbest bi gelek cureyên nezmê û bi taybetî bi qafiyeya hemû herfan [31 tîpên 'erebi û sê herfên farisî (پ / pê, ç / çîm û j / je) bînan nivîsîn. Dîwanên nivîsî mayî û bi tertîba edebiyata klasîk kêmasiyên wê gelek bin, ji wan re jî "dîwançe" tê gotin.

Berhema Seyfîyê Şoşî, hem helbestên wê aliyê wî ve nehatine komkirin û hem jî, bi goreyê qafiyeya hemû herfên 'erebi ve kêma e; ji ber vê yekê ev "dîwançe" ye. Îro di destê me de bi destnivîsî dîwaneke muretteb a Seyfîyê Şoşî tune ye. Jî bilî helbestên wî yên di mecmu'eyê de heyî, du helbestên wî jî, di destnivîsa helbestvanê mîrê Kurd Xerîb (mîrê Behdînanê Muhemmed Teyyar Paşa) de hene û yek Kurdî ye û yek jî Farisî ye. Jîbilê van, sê xezelên wî yên Farisî jî, ku mecmu'eyê de nînin, ji berhemên cuda hatine peyda kirin.

Helbestên Seyfîyê Şoşî yên ku di Mecmu'eya wî de hene, cara yekem bi xebata Tehsîn Îbrahîm Doskî û Muhsîn Îbrahîm Doskî hatine tesbît kirin. Wan ev destnivîs di sala 1988an de bi dest xistine û cara yekem bi herfên Erebi li Duhokê çap kirine.

Di Dîwançeya Seyfî de hemû helbest bi şiklên xwe ve nezmên edebiyata klasîk in. Di edebiyata Kurdî û Farisî de nezmên ku piranî hatine bikaranîn, ji aliyê Seyfî ve jî hatine emilandin. Ji 11 helbestên wî yên Kurdî; 8 heb murebba, 3 heb jî xezel in. Di nav helbestên wî de tenê helbesteke Erebi heye. Ev helbest bi naveroka xwe ve "mûnaca'at" e û bi şiklê xwe yê nezmê ve jî "tercî'ê-bend" e.

20 B.n., r. 11.

Ji 26 helbestên wî yên Farisî; terbî'ek, 9 xezel, 2 murebba, 7 rûba'î û 7 yekmalik hene.

B. KESAYETIYA WÎ YA EDEBÎ Û TESEWIFÎ

1. Kesayetiya Wî ya Edebî

Seyfiyê Şoşî, helbestkarekî pirziman e. Kurdî, Erebî û Farisî zanîbûye û vê pirzimanzaniyê girîngiyek daye kesayetiya wî û kurahiyek daye helbestên wî. Ev jî dide zanîn ku haya wî ji edebiyata van zimanan jî hebûye. Wî di helbestên xwe de behsa hinek kesayetiyan edebî kiriye. Wan navan, ji aliyê naverokê ve kûrahiyek daye helbestên wî. Hem helbestên wî yên Kurdî û hem jî yên Farisî bi mijar, têgih û bi termînolojiya hunerê ve balkêş in. Helbestên wî yên Farisî zêdetir di bin tesîra edebiyata klasîk de ye û ji ber ku li ser xezeleke Hafîzê Şîrazî texmîsek nivîsiye û nave wî di helbestên xwe de bikaraniye, tesîra Hafîzê Şîrazî di helbestên wî de aşîkar e.

Seyfiyê Şoşî tradîsyona edebiyata gelêrî bi helbestên xwe ve vehandiye. Biwêjên gelêrî, kevneşopiya feqe û melayan û henekên medreseyan (Nexut ne didet hevala) di helbestên wî de cih girtine.

Binyatê kûr e bê hesab

Bê saqî wê da min şerab

Mexmûr kirim dil kir kebab

Avêtime nîva seqer

(HK, M3/16)²¹

Seyfî helbest li ser siruşt û jiyana gundewariyê jî nivîsîne. Qala çandina baxçevaniyê û rezvaniyê kiriye. Peyvên çanda gel ya rojane jî didin nîşan ku wî ev kevneşopî di helbestên xwe de bi kar aniye. Ev helbest di der barê jiyana wê demê ya rojane de girîng in.

Bi bihna 'ûd û sunbul tê

Qehwa bi hêl û qerenfil tê

Her ji wan lêvêt şil û mil tê

Tûtin kêşa qelûn nar hat

(HK, M2/16)²²

21 Sezer, *Dîwançeya Seyfiyê Şoşî*, r. 133.

22 B.n., r. 130.

Navên gul û çiçekên ku dilşahî û kêfxweşiyekê didin aşiq û me'şûqan di helbestên wî de weke gulên biharê serê xwe rakirine. Newroz û demsala biharê xweşiyên bi xwe re tîne. Newroz, bûka biharê ye û bi xwe re durr û mercanan tîne û direşîne:

Sosin û lale û gul e

Taze **binefş û sunbul e**

Weku çi bagê kamil e

Ev heme **çiçek** in li bal

(M, 4/7)²³

Di berhemên edebiyata klasîk de edebiyata tesewîfî cihekî girîng digire. Seyfî, ji ber ku helbestkarekî mutesewîf e û ji terîqeta Qadirî ye, navdarên vê terîqetê di helbestên wî de cihekî taybet girtine.

Ew **Şêxê Sen'anî** ku bû

Nîşanek ji razên te bihîstibû

Sebat û aram ji dil revîbû

Şahê welîtiyê **Muhyedîn**

(HF, M 2 /10)²⁴

Şoşî, bikaranîna mezmûnên edebiyata klasîk ve serkeftî ye û mezmûnên di vê der barê de hatine bikaranîn, ji aliyê edebiyat û hunerê ve kûrahiyek dane helbestan.

Pertewek bû li tûrê mîna tûriyekê li **Tûrê Sîna**

Wek **Sînayê** singê **Mûsa** mîna cûzan **Mûsayê İmran**

(HF, X1/1)²⁵

Çi derd e û çi mecrûh e

Çi me'lûlem û meşhûh e

Ez im dil dayê meqrûh e

Wekî **Mecnûnê Leylayê**

(HK, M, 8/3)²⁶

23 B.n., r. 134.

24 B.n., r. 176.

25 H.b., r. 156.

26 H.b., r. 143.

Çu xew nayê ji ber dînê
 Tisojît dil ji êtûnê
 Wekî **Ferhad û Şêrînê**
 Bi xo **find e û perwan** im
 (HK, M 5/9)²⁷

Di hinek helbestên Seyfî de şopa simbolîzmê jî heye. Bi hinek herfên simbolîk teswîra rûyê yarê kiriye û bi vê şêwazê jî cuwankariyek daye vegotinê. Birhên yarê wekê qewseyn in, weke hîlala eydê di eniya yarê de pal dane. Du herfên elîfê têne badan û ew jî yarê re dibine birû/ebrû. Seyfî, bi peyvên qewseyn û hîlalu'l-eydê hunera wekandinê pêkaniye û spehîti û ahengçêkirina yarê bi vê awayê derketiye meydanê.

Meşate karê zulfeyn in
 Du ebrû mişlê **qewseyn** in
 Siyehpoş in bi mabeyn in
Hîlal'ul 'îd(i) pal dane
 (HK, M 6/5)²⁸

Taybetiyeke murebbayên Seyfî jî ew e ku di bendê de hinek bêje û kombêjeyên rêza çarem de hatî bikaranîn, bi goreyê girîngiya vegotîneke nû, di benda bê de di rêza yekem de dubarekirin e. Vê şêweyê ahengeke cuda daye helbestê. Ev taybetmendî di murebbayan de hatiye bikaranîn, her wiha ev xusûsiyet di helbestên Elî Herîrî, Feqiyê Teyran û yên Melayê Bateyî de jî heye:

Elî Herîrî:
 Dilê mehzun kefaref bit
 Ke îm şeb taze mêhman têt
 Be mizgînî beşaret bit
Ke mêhmanê canê canan têt

Ke mêhman canê canan e
 Li ser çehvê me mêhman e
 Be mala cumleyê xan e
 Ke şahî cumleyê xan têt²⁹

27 H.b., r. 136.

28 H.b., r. 139.

29 Ebdurreqîb Yûsîf, *Dîwana Kurmancî*, Weşanên Diwan, Stenbol 2012, r. 3; Sadiq Bahaeddîn

Melayê Bateyî:

Ji çir'ya paşê û pê da
 Melayê Bateyî kanê?
 Sefer kêşa bi Muksê da
 Li ser wextê **zivistanê**

Zivistanê li vê yolê
 Li vê ber'yê li vê çolê
 Gerovê girtî Daholê
 Mijê havête zozanê³⁰

Feqiyê Teyran:

Ji 'işqa te ezê dîn im
 Şev û rojê d'xeyalê da
 Her ro carek te nabînim
Weku geryam di malê da

Weku geryam şîrîn karî

J'dev û lêva şekir barî
 Li min ron kir şeva tarî
 Weku şem'ê şemalê da³¹

Mezmûnên ku di helbestên xwe de bi kar anîne nîşan didin ku Seyfî bi edebiyatê re mijûl bûye û berhemên edebiyatê yê pêşiya xwe xwendine û xwe di vê der barê de perwerde kiriye. “Zulfêr reşmarî, bejn selwa, Leyla û Mecnûn, Ferhad û Şêrîn, Find û Perwane” di derbarê evîn û evîndariyê de mezmûnên girîng in û bi hunera telmîh û simbolîzmê ve kêrahîyeke wateyî daye helbestên wî. Şoşî helbestkarekî mutesewif e û evîna îlahî bi taybetî di helbestên xwe de bi kar anîye. Helbestên tesewifî di nav xwe de hîkmet û pendê jî dihewîne û Seyfî jî caran bi vê şêweyê hem nefsa xwe hem jî gel hişyar kiriye.

Amêdî, *Hozanvanê Kurd*, Çapxaneyê Zanyarê Iraq, Bexda 1980, r. 235; Qanatê Kurdo, *Tarîxa Edebîyata Kurdî*, Weşanên Ozge, Ankara 1992, r. 57; Selîm Temo, *Kürt Şîiri Antolojisi*, Weşanên Agorakitaplığı, İstanbul 2007, I, 50.

30 Mele Huseynê Bateyî, *Jiyan, Berhem û Helbestên Wî*, amd. M. X. Sadinî, Weşanên Nûbiharê, Stenbol 2010, r.131.

31 Feqiyê Teyran, *Dîwan* (amd. Seîd Dêreşî), Weşanên Lîsê, Diyarbekir 2011, r. 42.

2. Kesayetîya Wî ya Tesewîfî

Li goreyê mutesewîfan di rêwîtiya li bal Xuda de merhaleyên cuda cuda hene û tesewîf jî ji wan yek e. Rêya giştî (tarîkê ‘amm) şerî’et e û terîqet jî rêyek e ku ji wê derketiye. Salik (rêwiyê terîqetê), di rêya seyr û silukê (rêwîtiya me’newî) de ji bo ku bigihîje hedefa tewhîdê, meqamên cuda cuda derbas dîke.³²

Bingeha tesewîf û terîqetan heta dewra pêxember diçe û bi ehlê suffeyê ve tête girêdan. Piştî Ereban, Kurd jî di demeke nêzik de Îslamiyetê dipejirînin û ji Îslamiyetê re xîzmetê dîkin. Terîqet jî rêyeke xîzmetê ye û insanan hem perwerde dîke hem jî adat û adabên sûfîtiyê bi wan dide zanîn. Li bal gelek misilmanên Kurd unsûrên mîstîsîzmeke (tesewîf) xurt heye. Îro jî gelek ‘ulemayên Kurd bi terîqetekê ve girêdayî ne.³³

Terîqet di nav kurdan de ji mêj ve heta îro cihekî berfireh û girîng girtiye û bi medresan û bi melayên kurdan terîqetên cur bi cur di nav kurdan de belav bûne. Îro jî terîqetên weke Neqşîbendî, Qadîrî, Xelwetî, Suhrewerdî... hwd di nav kurdan de di rewacê de nin. Her wekî di gundê Şoşê de hem xelîfeyên Neqşîbendiyê hem yên Xelwetiyê hem jî yên Qadîriyê hebûne.³⁴

Di sedsala 19. de tesîra terîqeta Qadîriyê hêdî hêdî di Kurdîstanê de kêm bûye û bi xebatên Mewlana Xalidê Şehrezorî, terîqeta Neqşîbendî cihê vê terîqetê girtiye. Malbata Nehrî û Arwasîyan, Qadîrî terk kirine û derbasî terîqeta Neqşîbendiyê bûne.³⁵ Li derdora mîrîtiya Behdînanê terîqeta Qadîriyê gelek belav bibû. Hem şêxên Şoşê hem jî yên Birîfkanê întîsabê vê terîqetê kirine. Têkiliyên wan bi hev re hebûye û îcazet dane hev û di ‘ilmê de jî, danûstanî kirine. Her wiha Tehsîn Îbrahîm Doskî, der barê danûstaniyên şêxên Birîfkanê de van agahiyan dide:

“Zanayê navdar şêx Muhemmedê kurê ‘Ebdurresûlê Berzencî yê Medenî demê behsê babê xwe şêx ‘Ebdurresûlî diket (ewê di sala 1056ê mişextî mirî) aşkera diket ku wî îcazeya terîqeta Xelwetî ji şêx ‘Izzeddînê kurê şêx Şemseddînê Şoşî wergirtibî, şêx ‘Izzeddînî îcaze ji babê xwe şêx Şemseddînî wergirtibî û şêx Şemseddînî ji babê xwe şêx Ehmedê Quseyrî wergirtibî û şêx Ehmedî ji babê xwe şêx ‘Ebdîrrehmanî wergirtibî û şêx ‘Ebdîrrehmanî ji şêx ‘Eliyê Entakî wergirtibî.”³⁶

32 Annemarie Schimmel, *İslam’ın Mistik Boyutları*, Kabcacı Yay., İstanbul 2004, r. 115.

33 Martin Van Bruinessen, *Kürdistan Üzerine Yazılar* (çev. Nevzat Kıraç), Bülent Peker, İletişim Yayınları, İstanbul 2005, r. 35.

34 Ali Tenik, *Kürt Coğrafyasında Tasavvuf ve Tarikatlar*, Nûbihar Yayınları, İstanbul 2015

35 Van Bruinessen, r. 97; S. İbrahim Işık, *A’dan Z’ye Kürtler*, Nûbihar Yay., İstanbul 2013.

36 Doskî, *Seyfîyê Şoşî*, r. 8.

Kurekî Şêx Ebdulletîf (Seyfiyê Şoşî) bi navê Şêx Yunis hebûye (wefat 1280ê k / 1863 z) û hemdemê Şêx Nureddînê Birîfkanî bûye û Şêx Nureddîn ji wî re name şandiye û Şêx Islamê pismamê Seyfî jî, di Şoşê de xelîfeyê Şêx Nûreddînê Birîfkanî bûye.³⁷ Şêx Nûreddînê Birîfkanî dema bawernameya terîqeta Qadiriye wergirtiye, wî li Birîfkanê, Şoşê, Zêbarê xelîfe tayîn kirine û bi vî awayî terîqeta Qadirî li devera Behdînanê belav bûye. Heta Şêx Islam û şêxên malbata Şoşê girêdayê terîqeta Xelwetiye bûne. Piştî Şêx Islam weke xelîfeyê Şêx Nûreddînê Birîfkanî tê te'yînkirin, ev malbat jî, terîqeta Qadiriye qebûl dikin. Îro jî ev malbat vê kevneşopiyê didomînin.³⁸

Seyfiyê Şoşî di helbestên xwe de behsa şêxê Îşraqî jî dike ku malbata şêxên Şoşê di bin bandora şêxên Birîfkanê de mane, Şêxên Birîfkanê ewilî girêdayê terîqeta Xelwetiye bûne, vê terîqetê jî, bingeha xwe ji Suhrewerdiyê hilgirtiye, jixwe terîqeta Xelwetiye ji şaxeke Suhrewerdiyan e.³⁹

بأمر پیر مغانش نه پیچی سر ز فرمانش
 بشو هر روز قربانش بنوشی می که درمانش
 اگر تو مرد مشتاقی بقول شیخ اشراقی
 بنوشه می که شد باقی
 ألا یا ایها الساقی ادر كأسا و ناولها

*(Wate: Bi fermana wî pîrê mûxanî serî banedî ji fermana wî
 Her roj bibe qurbana wî, meyê binûşe ku dermanê wî
 Eger tu mirovê xwestiyar î bo gotina şêxê Îşraqî
 Meyê binûşe ku ew mwywki baqîye
 "Hey lo sâqî, peyalekê bide û bigerîne")
 (HF, T 1/1)⁴⁰*

37 Şêx Nûreddînê Birîfkanî, ji malbata Şêx Şemseddînê Exlatî ye. Şêx Şemseddînê Exlatî, şêxê terîqeta Xelwetiye bûye. Şêx Nûreddînê Birîfkanî xwendina xwe ya medreseyê qedandiyê û îcaza xwendinê wergirtiye. Piştê vê, 'îcazeya terîqeta Qadiriye ji Şêx Memdûhê kurê Ebdulcelîlê Mûsilî yê kurd wergirtiye û vegeziyaye gundê xwe Birîfkanê. Şêx Nûreddînê Birîfkanî, hem alimekî mutesewif û hem jî şa'îrekî mezin bûye. Bi zimanê kurdî, erebî û farisî helbest nivîsîne. Nêzikê sih berhem nivîsandine. Berhemên wî taybetî derbarê tesewîfê ne û piranî bi erebî ne. Dîwaneke kurdî nivîsiye û Dîwana Şêx Şemseddînê Qutbê Exlatî şîrove kiriye. (Adak, *Destpêka Edebiyata Kurdî ya Klasîk*, r. 324-325)

38 Ebdurreqîb Yûsîf, h.b., r. 111; Şêx Memdûhê Birîfkanî, *Dîwan/Lalezîn*, amd. Zahid Birîfkanî, Weşanên Apec, Stockholm 1997, r.18.

39 Adak, h.b., r. 246

40 Sezer, h.b., r. 153.

Seyfiyê Şoşî, şa'îrekî mutesewif e û gelek mezmûnên tesewufê jî di helbestên xwe de bi kar anîne. Hinek mînak ji mezmûnên ku Şoşî bi kar aniye:

بالشيخ ذنون المصري
 بالشيخ حسن البصري
 بالشيخ لهذا العصر
 اغفر لي ذنبي يا ربي
 لا إله إلا الله لا إله إلا الله
 لا إله إلا الله اغفر لي ذنبي يا ربي

(Wate: Bi xatirê şêx **Zenûnê Misrî**

Bi ya şêx **Hesenê Besrî**

Bi ya şêxê vê 'esrê,

Ya Rebbî gunehên min bibexşîne,

La ilahe illellah lailahe illellah

La ilahe illellah, gunehên min bibexşîne ya Rebbî)

(HE, T. Bend 1/4)⁴¹

Seyfiyê Şoşî di helbestên xwe de, navê terîqeta ku întîsab kirî dide û ev jî bi me dide zanîn ku ew mensûbekî terîqeta Qadiriye bûye.

طريقي قادر
 أستاذنا حاضر
 كن جرنا سائر
 اغفر لي ذنبي يا ربي
 لا إله إلا الله لا إله إلا الله
 لا إله إلا الله اغفر لي ذنبي يا ربي

(Wate: Terîqeta min **Qadirî ye**

Seydayê me amade ye

Çewtiyên me bipeçêve,

Gunehê min ji bo min bibexşîne

La ilahe illellah lailahe illellah

41 B.n., r. 150.

La ilahe illellah, gunehên min bibexşîne ya Rebbî)

(HE, T. Bend 1/8)⁴²

Encam

Seyfîyê Şoşî di mabeyna sedsalên 18-19an da jiyaye. Helbestkarekî edebiyata klasîk bûye. Jî malbata xwe bîr û baweriya tesewîfê hilgirtiye û di van deveran de navdar bûye. Hem bi tesewîfê re hem jî bi edebiyatê re mijûl bûye û ji bo edebiyata Kurdî mecmû'eyeke (keşkûlek) hêja, ku helbestên wî jî tê de hene, hiştiye.

Seyfîyê Şoşî helbestkarekî klasîk e û di dîwançeya wî de çend cure helbest hene. Bi taybetî wî xezel û murebba nivîsîne. Di helbestên wî de, têgehên dînî û tesewîfî di bin tesîra Melayê Bateyî û Hafîzê Şîrazî de ciyekî taybet hilgirtine. Ji ber ku ew jî kesayetiyekî girêdayê terîqeta Qadiriye bûye, navê navdarên şêx û pîrên vê terîqetê jî di helbestên wî de weke mezmûnan hatine bikaranîn.

Tesîra edebiyata Farisan li ser Seyfîyê Şoşî aşîkar e. Bi tenê navên helbestkarên Faris (Hafîzê Şîrazî û Molla Camî) di helbestên wî de derbas dibin. Cih daye şexsiyetên tesewîfî û namdar yên weke Muhyîdînê Erebnî, Hellacê Mensûr, Zenûnê Misrî, Hesenê Besrî û Şêxê Işraqî (Suhrewerdî). Bi van kesayetîyan re cih daye lehengên çîrokên evînî yên weke Şêxê Sen'an, Leyla û Mecnûn, Ferhad û Şîrîn, Zuleyxa, Belqîsa.

Seyfîyê Şoşî bi sê zimanan helbest nivîsîne û bi vî awayî cihêkî taybet di edebiyata kurdî de ji bo xwe wergirtiye. Hem ew ziman baş zanîne ku bi wan helbest nivîsîne, hem jî, ji edebiyata wan zimanan agahdar bûye. Seyfî murebbayeke Mela Huseynê Bateyî tenzîr kiriye û bi şêweya wî helbest nivîsîne. "Terbî" kirina helbesta Hafîzê Şîrazî û cih dayîna navê Mela Camî jî dide nîşan ku Seyfîyê Şoşî, di helbestê de, di rêya Hafîzê Şîrazî û Mela Camî de şî'r gotine.

Edebiyata klasîk îro jî li ser civaka kurdî tesîrdar e û zewq û rengên ciwakê dide nîşan. Dema kurdan ji xwe re statuyek bi destxistine (weke mîrîtiyên otonom), di warê aborî û rêvebiriyê de pêşve çûne, edebiyata wan jî geşbûye û berhemên hêja derketine meydanê. Bi vê awayê alim û hunermend jî hatine hîmayekirin û ilm û huner jî di vê rewşê de pêş ve çûye.

42 H.b., r. 152.

ÇAVKANÎ

- Adak, Abdurrahman, *Destpêka Edebiyata Kurdî ya Klasîk*, Weşanên Nûbiharê, Stenbol 2013.
- Alakom, Rohat, *Kürdolojî Biliminin 200 Yıllık Geçmişi (1787-1987)*, Weşanên Deng, İstanbul 1991.
- Amedî, Sadiq Bahaeddîn, *Hozanvanê Kurd*, Çapxaneya Zanyarê Iraq, Bexda 1980.
- Bateyî, Mele Huseyn, *Jiyan, Berhem û Helbestên Wî* (amd. M. Xalid Sadînî), Weşanên Nûbiharê, Stenbol 2010.
- Birîfkanî, Memdûh, *Dîwan/Laleşîn* (amd. Zahid Birîfkanî), Weşanên Apec, Stockholm 1997.
- Bruinessen, Martin Van, *Ağa, Şeyh, Devlet*, (çev. Banu Yalkut), İletişim Yay., İstanbul 1992.
- _____ *Kürdistan Üzerine Yazılar*, (çev. Nevzat Kırac), Bülent Peker, İletişim Yay., İstanbul 2005.
- Celîlê Celîl-Lazarev, *Kürt Siyaset Tarihi*, (çev. M. Aras), Pêrî Yay., İstanbul 1998.
- Tehsîn İbrahim Doskî- Muhsin İbrahim Doskî, *Helbestvan Seyfîyê Şoşî û Berhemên Wî*, Weşanên Kovara Metîn, Çapa 1., Dihok, 1999.
- _____ “Seyfîyê Şoşî û Pênasîneke Kurt” Nûbihar, j. 66/67, Îlon / Çiriya Pêşîn 1998.
- D.S. Margoliouth, “*Kadiriye*”, İslâm Ansiklopedisi, C. VI, MEB Yayınları, İstanbul 1993.
- Hassanpour, Amir, *Kürdistan’da Milliyetçilik ve Dil* (çev. İbrahim Bingöl-Cemil Gündoğan), Avesta Yay., İstanbul 1997.
- Işık, S. İbrahim, *A’dan Z’ye Kürtler*, Nûbihar Yay., İstanbul 2013.
- Kurdo, Qanatê, *Tarîxa Edebiyata Kurdî*, Weşanên Ozge, Ankara 1992.
- Mistefâ, Besam, *Seyfîyê Şoşî: Jiyan, Berhem û Helbestên Wî*, Hawara nû, j. 25-26, Rêbendan-Reşemeh 2007.
- Nikitin, Bazil, *Kürtler*, (çev. Hüseyin Demirhan-Cemal Süreyya), Deng Yay., İstanbul 1994.
- Salih, Warîn Dilşad, *Bekir Begê Erzî (Jiyan û Berhem)*, Zanîngeha Mardîn Artukluyê, Enstîtuya Zimanên Zindî, Şaxa Makezanîsta Ziman û Çanda Kurdî, Teza Neçapkirî, Mardîn 2015.
- Sadînî, M. Xalid, *Feqiyê Teyran*, Weşanên Nûbiharê, Stenbol 2012.
- Sezer, Müslîh, *Dîwançeya Seyfîyê Şoşî*, Zanîngeha Mardîn Artukluyê, Enstîtuya Zimanên Zindî, Şaxa Makezanîsta Ziman û Çanda Kurdî, Teza Neçapkirî, Mardîn 2016.
- Schimmel, Annemarie, *İslam’ın Mistik Boyutları*, (çev. Ergun Kocabıyık), Kabcacı Yay., İstanbul 2004.
- Tahirê Şoşî, *Gulzar*, Weşanên Yekitiya Nivîsarên Kurd, Dihok 2012.
- Temo, Selîm, *Kürt Şiiri Antolojisi*, C. II, Agorakitaplığı Yay., İstanbul 2007.
- Tenik, Ali, *Kürt Coğrafyasında Tasavvuf ve Tarikatlar*, Nûbihar Yayınları, İstanbul 2015.
- Yûsif, Ebdurreqîb, *Dîwana Kurmancî*, Weşanên Diwan, Stenbol 2012.